

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KARLOVA KIRJANDUSE PÕHIJONED*

MART VELSKER

Tartus on ametliku jaotuse järgi praegu 17 linnaosa, Karlova on nende seas pindalalt enam-vähem keskmine, elanike arvu ja asustustiheduse poolest aga Annelinna järel suuruselt teine (Statistiline... 2009: 26). On tihedamalt rahvast, on ka tihedamalt kirjanikke ja lugejaid, kuid ainuüksi statistilised parameetrid ei anna veel võimalust rääkida linnaosa kirjandusest. Annelinnas on kirjutatud väga palju raamatuid, kuid põhijoontest rääkimine oleks ikkagi väga riskantne. Karlova (ehk Kaarlilinna) puhul on mitmed tõsiasjad selgemad, kuigi järgnevaski jutus leidub tõestamata hüpoteese ning neile rajatud kontseptualiseerimistaotlusi – nii nagu kirjandusteaduses sageli ja suure materjalihulga katselise läbisõelumise puhul paratamatult. Linnaruumi ilukirjanduslikul kajastamisel on märgatav roll linnaruumi semantiseerimisel. Järgnevalt on sellistele kajastustele tähelepanu pööratud, kuid tähenduste loomine on iseenesest märksa keerulisem: tähtsust omab see, kus kirjanik elab ja kus ta jalutab, kuidas kohtasid nimetama hakatakse. Füüsiline kohalolu, nimetamine ja kirjutamine genereerivad tähendusi, aga tähendustest läbistatud ruum hakkab ka „kirjutama” inimesi ning tekste, eksistent-siaalses ruumis asuv inimene allutab end ruumi loogikale ja kultuurikonventsioonidele. Annelinnas kõndijal tekib tahtmine tõsta kraeservad üles ja lisada kiirust, Karlovas aeglustatakse sammu, vaadatakse ringi, ollakse aegluse läbi rohkem kohal.

* Artikli lähtekohaks on kaks ettekannet, üks peetud Forseliuse Gümnaasiumi kirjan-
duspäeval 31. märtsil 2009, teine EYS Veljestos 20. mail 2009. Tekst on artikliks vormis-
tamisel märgatavalt muutunud, autor tänab Jaan Malinit, Toomas Liivamäge, Madis
Paidet jt, kes lisainfot pakkusid ja sellega muutustele kaasa aitasid.

Uuemal ajal on ilmunud väga palju teaduslikke töid, mis tegelevad mingil kombel linnaruumiga: on uurimusi ruumipoetika, keskkonnaesthetika, identiteedi uurimise, linnageograafia, -ajaloo ja -semiootika alalt, rida kirjutisi on ilmunud ka eesti keeles. Mõistagi on siin üks oluline taust järgnevale jutule, kuid taustaks on veel vähemalt kaks tekstilist kontsentrit. Teiseks on oluline kodulooline kirjandus, ambitsioonikama teadusliku pretensioonita tekstid, mis sellegipoolest sageli uurivad midagi ja ühtlasi kinnistavad konkreetsete kohtadega seotud tähendusi. Kolmandaks on järgnev jutt ka ühe võimaliku „väikese kirjandusloo“ visand. Nende väikeste lugude üle on palju mõtteid vahetatud, vähem on nende mõttevahetuste valgusel kirjanduslugu teistsuguseks kirjutatud. Väikese eesti kirjanduse väiksemaks ja teistsuguseks rääkimise võimalusi pole palju, kuid mõnes Tiit Hennoste, Kauksi Ülle, Lauri Sommeri, Kadri Tüüri, Timo Marani jmt kirjutises võib ju siiski näha, et neid leidub. Nagu leidub meeolukaid pisendusvõimalusi ka fõljetoniseerivas võtmes – sedagi sugulussidet pole mõtet salata.

Alustuseks on põhjust meenutada kahte tööd. Kõigepealt Toomas Haugi artikkel „Tallinna tänava kolmnurgas“ (2004), mis aitas leida vaateviisi kanoniseerimata kirjandusloole ja Tartule. Haug saab tõuget Valmar Adamsi kujundist, toob ilmsiks uute jumalate Nekropoli vastanduse rahvuslikule Pantheonile ning kirjutab Arthur Roose ja Friedebert Tuglase kaudu lahti olulise tüki Tartust. Muuhulgas ütleb Haug: „Tuglase nimi on siin õieti kogu nooreestiliku Surnute Linna projektsioon ja linn ise üksnes tema projektsioon“ (Haug 2004: 145). Alljärgnevalt ei tule siiski juttu ei närvikliinikust, kalmistutest ega ainulistest projektsioonidest, ei tule juttu Tallinna (nüüdse Staadioni) tänava kandi kirjanikest, ei Tuglasest ega fs-ist. Karloval on selle kandiga ka midagi ühist, aga mitte väga palju, peamiselt on ühine ruumiline (ja ehk siis ka vaimne) distantseeritus ja osalt ka tunne, et ollakse südalinnast kõrgemal. Staadioni tänaval ilmnev agul pole linnaosana nii terviklik kui Karlova.

Haugi töö kõrval on siinse artikli teine ja temaatiliselt otsesemgi eelkäija Maie Kalda artikkel „Eesti kirjanduslik agul“ (2004), kus on samuti tegeldud kirjandusloo põhijoonte fikseerimisega ja neid jooni määravate linnaruumiga seotud asjaoludega. Kalda jutust tuleb ootuspäraselt välja, et eesti agulik kirjanduse tekkepinnaseks on ennekõike Tartu, Pärnu ja Tallinn, ning Tartu linnaosadest kõige rohkem Supilinn. Kalda ei soovigi otsustada, „kelle kontseptsioon, Tartu, Pärnu või Tallinna oma“, domineerib (Kalda 2004: 168). Karlova-jutu seisukohalt pakub siin huvi see, et agulil on konkreetsem kuju: jutt käib praegu linnaosadest, millele annavad üldilme puumajad. „Väikese puust linna“ prototüüp on Eestis esmajoones ikka Tartu, kus kaks sellist agulit – Supilinn ja Karlova – eristuvad linnaruumis küllalt selgete piiridega, lisaks on ka eristumisvõimelisi puumajade piirkondi Ülejõel ja mujalgi. Linnakaardi iseärasustega kohtub omakorda kirjanduslike seoste rohkus: paljudel aastakümnetel on Tartu olnud eesti kirjanduselu keskus. Linnaruumi semantika kõige esmasemad koordinaadid saab kergelt paika ilma üksikasju teadmatagi. Uurijad teevad vahet paiksusele ja mobiilsusele orienteeritud linnakontseptsioonide vahel – on selge, et Karlovas peaks otsima paiksust. Paiksusele orienteeritud kontseptsioonide seas on omakorda eristatud kahte võimalust: ühelt poolt „küla- ehk maaelu eeskujule rajatud“ linn, teiselt poolt linn kui artefakt, kui tehiskeskond (Lehari 1997: 78). Jällegi on ilmne, et

Karloval on üsna palju pistmist külaelu mudeliga, millel on rida loogilisi lisatunnuseid: ollakse opositsioonis lineaarsete progressimudelitega, väärtustatakse personaalsust ja minevikku. Seda kõike ongi aga hõlpsam demonstree-rida Supilinna puhul. Miks siis Karlova? Osalt juhuste saatusliku kokkulangemise tõttu, osalt sellepärast, et Karlova värvikas teiseksõlemine tähendab ka sellist kultuurilist identiteeti, mis võiks tuua olulisi lisajooni eesti agulikirjanduse tervikpilti. Esialgne hüpotees on see, et Karlova kirjandus erineb mõnes olulises punktis Supilinna, Rääma või Kopli kirjandusest. Eriti on mõjutanud Karlova kirjanduslikku endaksõlemist asetumine Supilinna foonile, sellest lähtuvalt on ootuspärane ka seesuguste võrdluste kordumine siinses arutluses. Ja üleüldse Tartu-siseste võrdluste kordumine olukorras, kus Karlova nagu tähendaks midagi iseseisvat, aga samas pole teda Tartu „kirjanduslikul visiitkaardil”. Lühemates Tartuga seotud kirjanduse ülevaadetes polegi Karlovat reeglina näha, paaris mahukamas töös vilksatab ta episoodiliselt. Henni Ilomäki on kirjadest, reisikirjadest, mälestustest ja muudest lühematest tekstikatketest kokku pannud raamatu „kirjaniku linnast” Tartust. Siin mainitakse Karlovat näiteks meenutuskillu ümberjutustuses, kus Katja Meriluoto on rääkinud Aleksandri kirikust (Tartto 2003: 112). Kai Krashevski uurimus Tartu linna mütoloogilisest kujundist võrdleb vene ja eesti materjali, siin ollakse tähelepanelikum ka selles suhtes, mis rolli võiks Karlova mängida Tartu kujundi allosana. Eraldi Karlovale ei keskenduta, kuid näiteks on siin täiendatud Kalda agulikirjanduse vaatlust tähelepanekuga, et Tartu agulikirjanduse teine tähtsam tegevuskoht on Karlova (Krashevski 2005: 49), pikemalt tuleb linnaosast juttu seoses varasema ajalooga. See varasem seisab mõnevõrra lahus hilisemast, kuid vene kultuuri kohalolu on siiski ka praegu natuke märgatavam kui mõnes muus Tartu linnaosas. Siin pole küll kunagi elanud kuigi palju venelasi, aga ka mitte eriti sakslasi. Pääaegu sajandi jooksul kuulus Karlova mõis Bulgarinitele, poola juurtega suguvõsalle, kes oli tihedalt seotud vene kultuuriga – seda ajal, kus teistes Tartumaa mõisates ja Tartu linnas domineerisid baltisakslased. Karlovasse (aga mitte Supilinna) ehitati apostlik-õigeusu kirik ja vene kirjanik Lev Tolstoi sai siia omanimelise tänava.

Karlova ajalugu ja asend

Karlova mõis rajati aastatel 1793–1794 Tartu lähedale Tähtvere mõisast eraldatud maale südalinna suhtes lõuna-kagu suunale. 1828. aastal ostis mõisa tuntud kirjanik ja kirjastaja Faddei Bulgarin, kes laskis mõisahoonet senisest tunduvalt suuremaks ümber ehitada. Karlova kultuurilise identiteedi algus jääb suuresti just nendesse aegadesse ning siin on vägagi otseselt mängus uue mõisavalitseja käsi. Bulgarin hakkas üsna varsti pärast mõisa ostmist ka siinset elu oma kirjatöodes kajastama ning Ants Heina andmetel toimus mõisa „gootlikustamine” Bulgarini enda kavandite alusel (Hein 2003: 32). Neogooti stiil linnaosas eriti ei levi, kuigi teatavaid lähtepunkte selle kandi kujunemisele võiks siin näha: „metsikut” projekteerimist tuleb ette hiljemgi ning teiste puitrajoonidega võrreldes on Karlovas rohkem tornikesi ja sopikesi, salapära, toredust ja veidrust. Ehk siis konkreetsemalt: Karlovast leiab rohkem kui Supilinnast XX sajandi alguse juugendarhitektuuri. Linna tüüpi majade

hoogne ehitamine Karlova ja Tähtvere mõisa maadel algas 1902. aastal, mõnda aega tõrkus linnavalitsus Karlova alasid linna alade hulka arvamast. See olukord soodustas stiihilist tegevust ning pidi paratamatult süvendama ka ambivalentset identiteedi: Karlovas kujuneb linnaruum ja ometi mitte linn päris „õiges” mõttes. Karlova mõisa ja sellest lõuna pool asuva Purde talu alad liideti linnaga 1916. aastal, 1922. aastaks oli Karlovas 758 maja (Tartu ajalugu 1980: 210–211).

Mõis, mis on praegugi alles, asub künka otsas, mõisa südame lähemat ja „ülemist” ümbrust on nimetatud Ees-Karlovaks või ka Süda-Karlovaks. Praegune Karlova linnaosa sellega siiski ei piirdu, siin hakkavad tähenduslikult mängima opositsioonid „ees” ja „taga” ning „ülal” ja „all” – nende kombineerumine annab Karlovale kolm selgemat osa –, tinglikult on need siis ülemine ja esimene (ehk tuumne) osa, tagumine (ehk lõunapoolne) osa ja alumine (ehk jõe-poolne) osa. Taga-Karlovast on räägitud ka terminoloogilise rangusega, näiteks pruugib seda Edgar Kant 1927. aastal ilmunud koguteoses „Tartu” (Tartu 1927). Lisaks kuulub praeguse linnaosa koosseisu territoorium Kalevi tänavast kuni Emajõe, nn All-Karlova, kus oli linnastumine alanud juba varem, enne XX sajandit. Karlova identiteedi tuuma tuleb kindlasti otsida Ees-Karlovast, sõjaaegsed purustused on küll kõige linnapoolsemat osa tugevasti muutnud (nt praegust Tähe tänava algust, mis varem algus polnudki), kuid mõisale lähemal asuvad kvartalid on püsinud siiski üllatavalt tervetena.

Tagumised ja alumised alad peaksid tulema Karlova kirjanduse fikseerimisel samuti arvesse, kuid siis ikkagi perifeeriana, alternatiivina kõigele sellele, mida genereerib tuumne osa. Piirjuhud, linna ja maa kohtumispaidad tekivad ka Karlova linnapoolsemal küljel, kord siin-, kord sealpool piiri. Üks põhilisi Karlova ühendusteid linnaga on olnud Kalevi (Karlova) tänav. Karlova ja Soola ristmikul asus näiteks professor Johann Christian Moieri maja, kus liikusid paljud XIX sajandi haritlased – muuhulgas Bulgarin –, kus elas Nikolai Pirogov, aga kus enne lammutamist jõudis elada ka Jaan Kross, kes omakorda on kujutanud seda maja romaani „Keisri hull” ühe tegevuspaigana (Kross 2003: 33). Sama suund Karlovast südalinna on inspireerinud „läbimurdeid” hiljemgi, see on kaasajal üks väheseid kohti, kus see läbimurre on ka ruumilises mõttes lihtsam. Ilukirjanduslike vahenditega ja piki Kalevi tänavat on ilmselt seni kõige kaugemale jõudnud Katrin Ruus, kes kirjeldab novellis „Rottmehed ja Tartu varesed” seda, kuidas Karlova ulatub Vanemuise tänava alguseni (Ruus 2009: 203–204).

Teine tee Karlova südamest linna südamesse on Tähe tänav, kuigi jalutajal on siin Riia tänava ületamine keerulisem. Piiritähiseks Karlova ja kesklinna vahel on siin aastakümneid olnud praegune korporatsioon Rotalia maja, mis kuulus varem korporatsioonile Estonia ja oli vahepeal Tartu Riikliku Ülikooli klubi. Jäägu praegu nende piirjuhtumite täpsem tähendus arutamata, kuid mõtlemapanev võiks ju olla seegi, et just siia peaks paigutama järgneva lause Mihkel Muti romaanist „Elu allikad”: „Kui Polizia hispaania kärbsuga klubisse jõuab, on ball juba alanud” (Mutt 1988: 26).

Karlova tänavanimedest on mõned aastatega muutunud, näiteks on Karlova tänavast saanud Kalevi, Kevadest Kitzbergi, Neevast Nõva, Valeriast Linnda, Vladimirist Salme. Muutuste põhitendents on see, et venepäraseid nimesid tehakse ümber eestipäraseks, lisaks on siis tulnud mõni teisendus muudeldgi põhjustel. Pehmelt maandatud eesti-vene opositsiooni kõrval on Karlova

tänavanimede poeetikas kirjanduslikust vaatevinklist kaks silmatorkavat joont. Esiteks – Karlova on poeetiliste, loodussõbralike ja lootusrikaste sõnade maailm, just siit leiab sellised tänavad nagu Õnne ja Lootuse, Kuu ja Tähe. Teiseks – mitte igas agulis pole kirjanike järgi nimetatud tänavaid, aga Karlovas on Tolstoi ja Kitzbergi. August Kitzberg elas Kevade tänaval alates 1912. aastast ja tema hilisemas loomingus leidub ka linnaainelisi tekste. Kuigi Kitzbergist ei kujune Karlova-pegelduste esindusautorit, on ta kirjutamisviisis üldisemalt midagi sellist, mis Karlova kirjandusse sobib, vähemalt siis sellesse vaimsesse-ruumilisse tervikusse, mis kujunes siin XX sajandi jooksul.

Karlova kirjandus ja Faddei Bulgarin

2009. aasta seisuga raamistavad Karlova kirjanduse ajalugu Faddei Bulgariini ja Anti Saare teosed. Tegemist pole kuigi sarnaste autoritega – need on Karlova kirjanduse esileküündivad otsad ajas, mis on teineteisest päris kaugel sellest hoolimata, et uuemate uurimuste andmetel on Bulgarini kunagisest elukohast Saare praeguse asukohani alla kaheksa meetri. Ühendavaks eelduseks on mõlema puhul see, et neile on tähtis enda positsioneerimine ruumis ja seda on ka tekstidest näha. Samas on ruumgi tugevalt muutunud, ülevat perspektiivi loonud lagedus mõisa ees on nüüd täis maju.

Ajalugu Bulgarinist Saareni võiks jaguneda neljaks perioodiks, kuid pärast periodiseeringu lühikirjeldust on põhjust väited varustada mõne möönduse ja vastuväitega.

I järk ongi peamiselt vaid seotud mõisaomaniku nimega, lisandusi tuleb neilt, kes Bulgarinitel külas käivad. Sellele esimesele järgule järgneb märgatav katkestus, kus kirjutatakse vähe ning tunduvalt isegi püütakse unustada seda, mida siin varem on kirja pandud. Kui algab uus kirjutamine, siis on vene keel vahetatud eesti keele vastu. Bulgarinite suguvõsa kestab küll uute aegade, Vjatšeslav Bulgarin osaleb Vabadussõjas Julius Kuperjanovi pataljonis ja on pärast Tartu linnavolikogu liige (1000 tartlastläbi aegade 2003: 48). Esileküündivate kirjanike nimed on siis aga juba teised.

II järk on enam-vähem mahutatav kahe maailmasõja vahelisse aega ja seda valitseb agulirealistlik dominant. Selle rõhuasetuse kujundajatena võiksid eriti arvesse tulla Oskar Luts ja Juhan Sütiste. Järgneb jälle paus, mis on nüüd lähem ja tingitud poliitilistest oludest. Seda pausigi saab täita, näiteks Betti Alveri vaikimisega Pargi tänaval. See on eesti kirjandusloo üks tähendusrikkamaid vaikushetki. Alveri vaikuse tõlgendajate kaudu vajutatakse Karlovale viletsuse ja paopaiga märgid. Need pole mitte Karlova kõige tavalisemad tunnused, kuigi agulik kirjandusliku traditsiooni taustal siiski võimalikud. Alveri loos hakkavad need tähendused elama siiski jõulisemalt: vaikimiseelselt on Alver seotud Elo ja Friedebert Tuglasega ja nende Tartuga, vaikimisjärgselt hakkab kõnelema vana klassiku tarkus Tähtverest.

III järk võiks ulatuda viiekümnendate aastate lõpust kuni kaheksakümnendateni ning siin on eriti näha boheemiromantilisi ja/või unenäolisi tendentse. Paguluses toetab sellist Karlova pilti näiteks Bernard Kangro, kodumaal pigem sugupõlve võrra nooremad autorid (Indrek Hirv, Aado Lintrop jmt), mis tähendab ka seda, et Karlova kirjanduse uus tõus ei ajastu Eestis mitte niivõrd „tõusvatesse” kuuekümnendatesse, kuivõrd ebamäärastesse kaheksa-

kümnendatesse. Tõsi, enne kujunevad välja Ala- ja Taga-Karlovaga seotud „alternatiivsed” kirjandusmüüdid, millega on vältimatult seotud Mati Unt, kuid neist tuleb juttu hiljem.

IV järk võiks kujutada endast umbes kahekümne viimase aasta kirjandust ning siin kogub jõudu metafüüsiline dominant, näiteks siis Madis Kõivu ja Anti Saare abiga.

Kogu selle periodiseerimise tinglikkus paljastub kergesti, kui tekste lähemalt vaadata. Tegelikult liiguvad need rõhuasetused ju ajas suuresti paralleelselt ning kirjanikud ja tekstid liiguvad kord Karlovasse, kord Karlovast eemale. Vahelitoiekutes seab põhiasendi paika tõenäoliselt see, et XX sajandi esimesel poolel juurduvad Eestis agulikirjanduse üldised mallid ning seejärel algavad selle malli laiendused poeetilistes, filosoofilistes või ka mingites kolmandates suundades. Sellises olukorras on mõtet vaadata Karlova kirjanduse esimest perioodi eraldi ning kolme järgmist üheskoos: need kolm haaravad kaasa ikkagi vaid üksikuid jälgi XIX sajandist.

Jälgi tekib uuema aja vaidlustes selle üle, kuidas tuleks Faddei Bulgariini isikut ja tegevust hinnata. Kindlasti on tegemist XIX sajandi esimese poole ühe tuntuma vene kirjanikuga, kelle romaan „Ivan Võžigin” (1829) oli omal ajal väga populaarne ning kelle toimetatud ajaleht Severnaja Ptšela oli üks mõjukamaid väljaandeid üldse. See oli siis ühtlasi seesama Bulgarin, kes elas vanemas eas Karlovas ja kelle järeltulijate seas on vägagi kohalikke inimesi. Sellest hoolimata pole näiteks uusima Tartu kultuurilugu käsitleva koguteose nimeregistris ühtki Bulgariinit (Tartu 2005), kuid on ka teistpidiseid näiteid. Näiteks on Tartus hiljuti kaitstud huvitav väitekirj Bulgarini kohta, mis on pühendatud Tartu linnale ja käsitleb Bulgarini kirjanduslikku taktikat, puudutades seejuures ka kirjaniku eraelu ning isiksuslikke omadusi. Karlovat on aga mainitud töös vist ainult üks kord ja tänu sellele, et vene luuletaja Nikolai Jazõkov jälgis mõisas Bulgariinide omapärast pereelu ja rääkis sellest kirjas oma vennale (Kuzovkina 2007: 47). Neile lünkadele osutamist ei pea võtma etteheiteks, sest rangelt võttes ei elanudki Faddei Bulgarin Tartus ning samas ei peagi dissertatsioonid tegelema kohtadega, kus kirjanikud parajasti viibivad. Üks või teine näide võib olla küll juhuslik, kuid näib, et ikkagi on mingi üldisem soodumus kirjeldatud lünkade tekkeks. Võib oletada, et mõnikord on elliptiline lahendus lihtsam: Bulgariinist rääkimine sunnib sekkuma käimasolevatesse vaidlustesse ka siis, kui sekkuda väga ei tahehta, ja teisalt – on oht, et tema problemaatilisus problematiseerib ka ebamugaval viisil Karlovat.

Juri Lotman on kirjutanud teksti ja autori tüpoloogilisest suhestatusest ning uurinud, mida tähendavad mõisted „biograafiaga inimene” ja „biograafiata inimene”. Lotman toob negatiivse stereotüübi näiteks just Faddei Bulgariini ja rõhutab, et see populaarne ning ajakirjanikusoonega kirjanik „läks vene kirjanduslikku just oma biograafiaga” (Lotman 1990: 381). Selles tekstis ei räägi Lotman lahti, miks Bulgariini elulugu satub sellisesse valgusse, aga „lukku läinud” autori puhul ongi need asjaolud vene kultuuris enam-vähem teada: Bulgariinit on peetud tema äkiliste leerivahetuste ja muudegi vahejuhtumite tõttu reeturiks, ta tegutses nuhina ja kirjutas kaebekirju ning – mis ehk kõige saatuslikum – tal tekkis terav vastasseis Aleksandr Puškiniga. Uuemates käsitlustes on mõnikord ka püütud tasakaalustada kollektiivset hukkamõistu, mis Bulgariinit saadab, leidub ka radikaalsemaid taotlusi muu-

ta negatiivne hinnang ühtäkki positiivseks. Neid ümberhindamistaotlusi on kõige tulisemalt esitanud Malle Salupere, näiteks artiklis „Arapõlatud Faddei Bulgarin” (Salupere 1998), traditsioonilisemat vaadet esindab Sergei Issakov, kes oma retsensioonist suure osa pühendas just Salupere artiklile (Issakov 1999).

Käesolev kirjatöö ei saa olla kohtumõistjaks oma ala asjatundjate vaidluses, kuid see pole ka eesmärk. Eesmärgiks on leida üles Karlova kirjanduse algus ning kirjeldada üldist olukorda, mis Bulgarini retseptioonis valitseb ja Karlova lugu mõjutab. On teada Bulgarini kui kirjamehe paigatundlikkus, eriti oma ajakirjanduslikes tekstides on ta Eestit kajastanud väga palju. Siinses kultuuris kõige tuntum Bulgarini tekst on „Matk mööda Livoniat”, millest ilmusid Rudolf Kulpa tõlgitud eestikeelsed katkendid kogumikus „Postitõllaga läbi Eestimaa”. Selles 1828. aastast pärit reisikirjelduses on muuhulgas ülistav-imetleva hoiakuga räägitud Tartust (Bulgarin 1971: 240–249), kuid esialgu pole veel Karlova vaatenurka. Millal see täpselt tekib, on raske öelda, kuid vaatenurgana manifesteerub ta paar aastat hiljem. Pidulike alguste vaimus olgu siis kuulutatud: kirjanik ostab Karlova mõisa 1820. aastate lõpul, Karlova kirjandus saab alguse aastal 1830.

See aasta on läinud ajalukku Bulgarini ja Puškini konflikti eskaleerumise ajana, mida paljudes käsitlustes on ikka ja jälle meenutatud. Näiteks käsitleb 1830. aasta sündmusi Juri Lotmani monograafia Puškinist, siin räägitakse lahti Bulgarini taustu ja kirjeldatakse ajakirjandussõda tema Severnaja Ptšela ning Puškiniga seotud Literaturnaja Gazeta vahel (Lotman 2003: 171–181). Huvitaval kombel on aga ka Lotmani monograafias lünk just sellel kohal, mis peaks huvitama Karlova kirjanduse huvilisi. Nimelt hakkas Bulgarin 1830. aasta suvel avaldama „Kirju Karlovast”, seejuures sisaldab „Teine kiri Karlovast Kamennõi saarele” Puškini suunas liikvele läinud solvangute musternäiteid. Bulgarin räägib siin kellestki luuletajast, kes on Byroni jälgendaja ja kes on oma esiisa hakanud kuulutama neegripriintsiks, tegelikult olevat aga ostetud see esiisa pudeli rummi eest (Bulgarin 1830c: 4). Puškin ka reageeris sellele kirjutisele, muuhulgas luuletuse „Minu sugupuu” värsivormilises *post scriptum*’is, rääkides seal esiisast, pudelist rummist ja Filjarginist, kelles pole raske ära tunda Bulgarinit. Need seigad olid Puškini uurijatele ammu teada, ent kui nad polnud funktsionaalsed Lotmani arutluse seisukohalt, siis on nad siiski „omal kohal” siinse jutu seisukohalt.

Kohe esimeses Karlova kirjas, mille Bulgarin Severnaja Ptšelasse kirjutab, paneb ta ennast paika ka ruumis. Tõsi, siin teatab ta, et lugeja jaoks ei ole midagi igavamat maaelu kirjeldamisest, ja seetõttu vabastab ta kirja saaja sellest koormast (Bulgarin 1830b: 3). Mis muidugi ei tähenda, et Bulgarin maad ja linna teisel ei kirjeldaks, näiteks pikemas kirjutises „Derpti elu. Kiri sõbrale Moskvasse”, mis ilmus kolmes Severnaja Ptšela numbris 21.–26. juunini 1830. aastal. Siin räägib ta kõrgendikul asuvast Karlova mõisast ja kirjeldab ka seda, kuidas linna jõudmiseks „tuleb üksnes mäest laskuda, minna poolteistsada sammu” (Bulgarin 1830a: 4).

Bulgarini tekstides fikseeritakse seega mõned ruumilised tõsiasjad, mis mõjutavad Karlovas kirjutatud tekste XIX sajandil, aga mis korduvad ka hiljem: Karlova on Tartu suhtes korruga sees ja väljas, eemal ja lähedal, ning ta on üleval – Karlovast linna minekul laskutakse ja, vastupidi, teekond linnast Karlovasse on tõus isegi siis, kui eemaldutakse ülevatest Tartu kinnismärki-

dest (näiteks ülikoolist) ja satutakse kuhugi perifeeriasse, aeglasema elutempoga keskkonda.

Karlova kirjandus algab kohe selliste ootamatute maailmakirjanduslike seostega, milliseid hiljem pole öieti ette tulnudki. Utreerides ja hierarhiseerivalt vaatepunktilt saaks isegi väita, et väike Karlova kirjandus läheb – hetkeks ja äraspidisel viisil, kuid ometi – mööda väiksest eesti kirjandusest ja saab XIX sajandi alguses eesti kirjandusest suuremaks. Et siis jälle varjuda linnalähedasse maastikku ja neogooti arhitektuuri. Konkreetseid inimsuhted ja maastik tingivad kokkuvõttes ka selle, et Puškini kaudu tekib Karlova ning Tartu kummaliselt vastandlik tähendus. Kiri Karlovast tähendab ju Puškini jaoks laimu ja söimu, samas kui kiri Tartust võiks Puškinile tähendada midagi head: õppis ju Tartus Puškini hea sõber Aleksei Wulf ning siin õppis ka Nikolai Jazõkov. Sõprussuhetest inspireerituna seostusid Puškinil Tartuga fantastilised välismaale põgenemise plaanid (Lotman 2003: 139).

XIX sajandi kultuuris tulid Tartu ja Karlova vastandlikud tähendused välja ka ilma Puškinita, kõige teravamalt ilmselt seoses Faddei Bulgarini ja Tartu üliõpilaskonna vahelise konfliktiga, mis tipnes 1832. aastal üliõpilaste rongkäiguga Karlovasse ja seal Bulgarinile korraldatud kassikontserdiga. Sedagi sündmust on korduvalt hiljem käsitletud, tavaliselt toetutakse neis kajastustes Nikolai Pirogovi mälestustele (nt Krashevski 2005: 19–20). Selliseid teravaid Karlova ja Tartu vastandumisi XX sajandist enam ei leia, aga samastumise ja lahusolu kerge pingeväli jääb.

Karlova kirjandus XX ja XXI sajandil

Karlova kirjanduse põhijoontel on niisiis kaks kuju, vanem ja uuem. Vanema osa keskmes on Faddei Bulgarin, uuemal pole selget tsentrit, uus algus on eestikeelses agulik kirjanduses. Agulik kirjanduses paistab omakorda olevat kaks põhilist tendentsi, mida võiks eesti traditsioonis nimetada „tagahoovide kirjanduseks” ning „töötavate tänavate kirjanduseks”. Mõlemad kujundid tulenevad konkreetsetest tekstidest ning neil on ka otseselt pistmist Karlovaga: Karlovas on elanud mõnda aega nii Oskar Luts, kes kirjutas pikema jutustuse „Tagahoovis”, kui ka Juhan Sütiste, luuletuse „Läbi töötavate tänavate” autor. Kummalgi juhul ei ole seos Karlovaga ühemõtteline, kuid see seos on midagi rohkemat kui juhusliku elukoha tähis.

Eriti mitmemõtteliseks kujuneb Juhan Sütiste ja Karlova seos. Sütiste noorpõlv möödus peamiselt Supilinnas ning tema loomingus on Supilinna kogemust kahtlemata rohkem. Samas nagu oleks tema ruumilises ja poeetilises liikumises olemas koherentsus: Sütiste liigub agulist agulisse (ja seejärel Tartust Tallinna) viisil, mis võiks tähendada teatavat ülenemist ja väljapääsu lapsepõlve madalusest ning viletsusest. Sütiste Karlovas elamise ajal ilmuvad mitmed tema tuntumad luuletused, ka need, kus vahetul linnakujutusel oma osa: „Läbi töötavate tänavate”, „Rüblik”, „Riigilipu all” jmt. Samas pole Sütistel üldjuhul näha Karlova linnaosa selgelt eristavaid märke, kuigi on väga palju selliseid üldiseid tunnusjooni, mida näiteks Maie Kalda kirjeldab oma uurimuses. Iseloomulik on ka see ruumilahendus, mis ilmneb luuletuses „Läbi töötavate tänavate”: tekst hakkab liikuma agulist, kuskilt kõneleja lähedal asuvalt positsioonilt, aga see üleneb ruumiliseks ja sotsiaalseks

panoraamik, mis hõlmab kogu Tartut. Kas siis üldse on võimalik Sütistet Karlova kirjandusse arvata ilma teadmista sellest, kus ta on elanud? Vastus sõltub rõhuasetusest ja linnageograafiasse sisseelamisest. Tundub, et mõnevõrra kergem on asjale taas läheneda tagurpidi, noppides välja neid tekste, mis Karlova kirjandusse kindlasti ei kuulu. Näiteks ei kuulu siia luuletus „Vaevamägede mailt”, suhteliselt mõeldamatu oleks Karlovasse paigutada ka järgmisi ridu Karlova-järgsel ajal kirjutatud poemist „Tartu ja Tallinn”: „Ma nägin viletsuste sõdu / siin kehvikute linnajaos, / ma nägin läpatavat kõdu / ja vaesust igas seinapraos” (Sütiste 1999: 475). Karlova pole koht, mida saaks identifitseerida läpatava kõdu kaudu – siin võib kõdunemist olla, aga see ei iseloomusta üldisemalt mitte „kõrget” Karlovat, vaid „madalat” Supilinna.

Küsimused Sütiste ja Karlova suhetest jäävad lahtisteks osalt ka sellepärast, et tööliskirjanduslik kontekst, kuhu Sütiste sobib, jääb XX sajandil Eestis punktiirseks, erinevalt paljudest teistest Euroopa kirjandustest. Pole niisiis võimalik hästi väita midagi selle kohta, et üks või teine tänav kinnistuks Eesti kaardil „töötava” tänavana. Või kui neid kohti otsida, siis ikka Pärnust ja Tallinnast, kus tööliskirjanduslikku potentsiaali leidub veidikegi enam. Tartus teeb kirjanduslike agulitegelaste galerii eelistatult kas vaimutöid või kuritöid või ei tee siis õieti midagi. Selgemaks kodumaiseks kontekstiks on Sütistele agulipeegeldusi sisaldav luule, mida kirjutati eriti palju 1920. aastatel ja 1930. aastate alguses. Näpuga järe ajades oleks võimalik üht või teist konkreetset luuletust ja kirjanikku siiski „Karlova kaanonisse” asetada, aga tõenäoliselt on siin võimalikud lisandused veelgi ambivalentsema loomuga kui Sütiste looming. Lihtsaks näiteks võiksid siin olla Marie Under ja Artur Adson, kes on elanud lühemat aega Karlovas ja kelle loomingu on kindlasti ka tekste, mis siit inspiratsiooni saanud. Underil ja Adsonil pole aga eesti kirjandusloos kujunenud õieti mingit Tartuga seotud identiteeti ning kui sellele lisaks puuduvad luuletuses täpsed osutused ümbritsevale ruumile, siis on väga vaieldav nende seostumine Karlova kirjanduse põhijoonega. Tõsi, iga järgnev kirjutis võib siin asja muuta, kui mõni järjekordne kirjanduslooline käsitlus selle seose loob, siis võib see ka edasi elama hakata. Praegusel juhul jääb see siiski (peaaegu et) loomata.

Eesti tööliskirjandus on ebamäärane nähtus, selgemalt kujuneb välja „tagahoovide kirjandus”. Seegi pole mitte mingi kitsalt rahvuslik produkt, nähtus levib üldisemalt: puuaguleid leidub maailmas ikka ning hoov on ruumimudelina jätkuvalt tänuväärne, suletud ja kompaktne tegevuspaik nii proosas kui ka draamas. Ja mõistet võib iseenesest ju laiendada neilegi tekstidele, kus tegevus on õuealast väljaspool, aga kus leidub tagahoovlikku tegelaskonda ja probleeme. Eestis tuntumatest näidetest meenugu siinkohal näiteks Aapeli „Pisikese Peetruse hoov” (1958), ent kindlasti ei saa siin meenumata jääda Oskar Lutsu „Tagahoovis” (1933).

Urmas Tõnisson on jutustuse „Tagahoovis” uusima trüki järe sõnas näidanud, kuidas Luts on hoovikogemused ja tegelastüübid kokku korjanud linna pealt pikema aja jooksul, ilma et ta oleks seadnud „eesmärgiks kirjeldada ühe konkreetse tagaõue elu-olu” (Tõnisson 2007: 252). On aga iseloomulik, et need prototüüpruumid hakkavad seostuma kas Karlovaga (Tähe tänav), Karlova „läbimurretega” (Kastani tänav lõunapoolne ots) või siis Ülejõe linnaosaga. Luts ei nimeta linna ega tänavaid, aga kirjeldus on selline, et eesti lugeja peab selles ära tundma Tartu. Mida saab veel ära tunda Tartu lugeja?

Põhiliselt just seda, et tegevus ei toimu Supilinnas, ruumikujutuse seisukohalt pole see võimalik ning selle kujutamise kaasnab ka muud iseloomulikku. Näiteks käib jutu lõpupoole Tatjana Nikolajevna jõe ääres ja seda kirjeldab Luts nii: „Kibe tusk ja meelegeit valdab Tatjana Nikolajevnat. Milline võõras ümbrus ja millised halastamatu ilmega inimesed siin all jõekandis!” (Luts 2007: 182). Raamatu põhitegevus käib kuskil kõrgemal, õuel elab iga-suguseid inimesi ja juhtub koledaidki asju, kuid all jõe ääres on võõras ruum ning hirksamad inimesed. Sellist laadi opositsioonid, aga antud juhul ka loomulikult Lutsu pehme ja humoristlik stiil, annavad „Tagahoovi” trööstitusele nostalgilis-inimliku värvingu. Hilisemas retseptisioonis tekitab see nostalgiat, kuigi mingit igatsuste ruumi ju Luts iseenesest ei kujuta.

Lutsulik hoovikirjandus leiab hilisemas ajas väga otseseidki järeltulijaid, praeguse teemaga seoses on kõige asjakohasem osutada Kauksi Ülle võrukeelsele proosakogule „Huuuv’” (2000), kus karmi hoovielu samuti pehmendatakse ja lisatakse samas värskust isikupärase stiiliga ning sellega, et balansseeritakse ilukirjanduse ja dokumentaalproosa piiril. Üks osa Kauksi Ülle loominguist seostub päris otseselt Karlova ja taas ka linnaosa „läbimurretega”, eriti on seda proosas ja hoovikirjanduse jätkuna kujukalt „Huuvis”. Kujutatakse linna, kus raekoda on vaat et kiviga visata, aga midagi on siin teisiti kui kesklinnas: „Aleksandri uulits. Lagja, mulklik, saat Raekuani õkva minnäq, vinne tsaari nimeline, vot sys. Ütlet suumlasõlõ, et *Aleksanterinkadu*, mõtlõs, et olõ-i vaia lapikulda vällä tetäqki” (Kauksi Ülle 2000: 38).

Toodud näide juhib ühtlasi jutu ka Karlova kirjanduse uuemasse järku, kus tuleb esile uusi jooni, mis XX sajandi esimesel poolel loodud aluspõhja muudavad. Linnaosa vananemisega seotud paratamatu muutus on see, et minevikku hakkab siinsetes majades olema järjest rohkem, hakkab siis olema ka rohkem „karvaseks kirjanduseks” tituleeritud boheemlikku kultuurihoiakut ja passeistlikke tunge. Suhteliselt ootuspäraseltki võib Karlovast leida Lutsu monograafia autori Aivar Kulli ja Lutsu loomingu ühe asjatundlikuma kommentaatori Urmas Tõnissoni. Aga siin leidub teisigi, kogunisti neid, kes Lutsule ei toetu.

Nagu öeldud, hakkavad Karlova iseloomulikud jooned silma paistma Supilinna kirjanduse taustal. Järgnevalt ongi püütud neid jooni nelja olulise-ma punktina välja tuua. Mõned tähelepanekud on juba tehtud agulikirjanduse arhetüüpide näitel, ja kui nad ka allpool kordamisele tulevad, siis ikka vaid juhuste saatusliku kokkulangemise tõttu, mitte plaanipäraselt. Sai öeldud, et Karlova on Supilinnast kõrgem. Nii on siin vähem niiskust ja siia ei saa langetada õlletehase vari. Sai mõista antud ka seda, et Supilinnast Karlovasse liikudes on võimalik vaid tõusta.

1. Karlovas on väärikuse ja mandumise tasakaal suurem kui Supilinnas – seda ju võibki eeldada juugendlikumalt, kõrgemalt, kuivemalt linnajaolt, mis päikesele paremini avatud. Tõenäoliselt on Supilinna renomeed taas uuemal ajal hakanud tõstma seltsitegevus ja lähedus südalinnale, aga need väärtuste nihked pole toimunud mitte Karlova arvelt. Kirjanduslikus plaanis tähendab kirjeldatav tasakaal eelkõige ikka seda, et viletsuse, kuritegevuse ja alkoholismi äärmusjuhte kujutatakse rohkem Supilinna miljöös, Karlova kirjanduse sarnase potentsiaaliga tegelaskond ja motiivid paistavad ilujanusest boheemlusest ning poeetilisusest olevat rohkem laetud. Supilinna baasil on kergem kirjutada naturalistlikku proosat, Karlova soodustab jällegi romanti-

list luulet. Näiteks nii nagu Aado Lintropi luuletsükli „Kaarlinna õhtud” teises osas: „Sumedate õhtute noored ilueedid, / peedivennad hoovides, underground-poeedid, // täna kõiki tervitan nagu naastes kaugelt. / Käin kui ootaks kingitust hämaruselt raugelt” (Lintrop 1985: 29). Karlovasse sobib oma poeetilisusega Jüri Kaldmaa luuletus „Kuis täitis Eha tänavat Su nõtkus!”, samuti Indrek Hirve „Karlova” jt. Teisalt sobituvad siia linnaossa sellised luuletajabiograafiad, milliseid Lintrop on poetiseerinud äsja tsiteeritud lõigus: siin on peedivendi, siin on *underground*-poete. Karlovas oli juhanliivilikku biograafiat ihalenud ja omal kombel ka korranud Lembit Kurvitsa viimane korter. Ainuke poeetiliselt „õige” koht, kuhu sai kolida väarikat vanadust veetma Supilinna kirjandust tugevalt suunanud Sass Müller, oli loomulikult samuti Karlova – nagu on „õige” ka see, et Mart Kivastiku lapsepõlv möödus Karlovas. Paljud kolimised ja peatumised on seotud juhusega, aga „õigsuse” olemasolul tekib võimalus üks või teine autor identiteediloomeprotsessi lülitada. Mõistagi tekivad siis poeetilised klišeed ka käitumises ja tekstides: kui näiteks Supilinna kirjanduselt võiks eeldada mõnda padujoomingu kirjeldust, siis Karlovas liigutakse pigem pooljoobes ja poolik veinipudel kaasas. Usutavasti pole Karl Martin Sinijärv oma tsükli „artutart. proletaarne ballast” 10. osas teadlikult viidanud Lintropile, kuid see poolik pudel neid ühendab küll. Sinijärve „mina” liigub Karlovas, „taskus telefon käänispeaväits ja pool veini” (Sinijärv 2002: 19), samas kui „Kaarlinna õhtute” esimeses osas liiguti mobiiltelefonide eelsel ajastul „Poolik pudel veini põues, / sama punast kui mu veri” (Lintrop 1985: 28). Muidugi käib jutt ikka teatavatest eelistustest ja ootustest, mida on võimalik rikkuda. Iseenesest Karlovasse hästi sobituvat luuletajat Jaan Malini luuletus „Eha tänavas” räägib üsna ebapoeetilisest surmast, mis mõjub sel tänaval (kus Kaldmaa kogeb näiteks nõtkust) ootamatult.

2. Karlova on unenäolisem kui Supilinn – tähendagu see konkreetset juhul kas siis luulelisust, unelmaid, pettekujusid, irratsionaalsust või midagi viiendat. Lintropi luules väärustab unenäoga seotud kinnismetafoorika ruumi üsna traditsiooniliselt ja viitega Calderón de la Barca ning Gustav Suitsu suunas: „Süüdatakse tulesid. Näen kui läbi hägu. / Kõik on kokku kummaline korduv unenägu” (Lintrop 1985: 29). Metafoori linna kohta püüab oma pealkirjas kehtestada proosakogumik „Tartu on unenägu” (2006). Raamatu pealkiri on laenatud Mehis Heinsaare samanimelisest jutust, milles mõeldakse Tartu erinevate kohtade ja inimeste üle, sellesse tervikusse kuulub siin aga vältimatult Karlova, kus Supilinna kirjanduse esindusautor Heinsaar vahetevahel armastab jalutamas käia. Anti Saare jutt „Lünk Karlova kohal” arutab unenäoks olemise üle ja arutus jõuab põhimõtteliste kuulutusteni:

„Kui miski on nagu unenägu, osundatakse ilmselt seletamatusele endale, sidususe puudumisele reaalse maailma korruga, selge ühisosa puudumisele – õõnsusele võrdluse taga, mida „nagu” püüab kergema vastupanu teed minnes kinni mätsida.

Aga unenägu ei ole „nagu” – teda konkreetused ei huvita. Ta pole metafoor ega jäljendus, ta on eneseküllane kunstiteos minu peas; ei midagi poeetiliselt, vaid kõige tõelisem tõelus. Too öine Karlova mu peas, seal ja siis – kunsti arhitektst kõige puhtamal kujul, vaba mateeriat, kasutamiseks kõlbmatu ja just sellisena puhast tähendus, iha ja loomine ise, mitte ta kahvatu jälg” (Saar 2006: 19).

Siin on öeldud kindlasti midagi muud kui Lintropi luuletuses ja võib-olla midagi muud kui Heinsaare jutus – nii või teisiti on põhjust rääkida Karlovaga seoses unenäost. Unenäolise Tartu kujutelmadele kaasaegses kirjanduses on üks taustaautoreid Bernard Kangro, dokumentaalsusest unenäku pehmel liikuva stiiliga kirjanik, kelle Tartu romaanide tsükli üks tähenduslikke tegevuskohti on ka Karlova. Madis Kõiv on lähemalt vaadelnud sarja avaromaani „Jäälätteid”, rääkinud Kangrost kui *genius loci*’t tajuvast autorist, kuid teinud siiski ühe tähelepanelikuks tegeva märkuse seoses Karlovaga. Ta juhib tähelepanu sellele, et teoses elatakse Üla-Karlovas, kuid: „See kirja-koht ei ole elu-koht tõeliselt” (Kõiv 2005: 350). Kõivu järgi peaks siis Kangro kohageeniused ilmuma mujal ja muudmoodi. Väide on midagi sellist, mis on ilmselt sündinud Kõivu enda Karlova kogemuse kaudu – ka tema on Karlovas elanud, Karlovast kirjutanud ning käinud seal jalutamas.

3. Võrreldes Supilinnaga on Karlovas tähendused mitmekihilisemad, imeilikumad, ühtaegu ambivalentsed ja rohkem kohal. Sellisena on Karlova käivitanud ka rohkem filosoofilisi keerdkäike. Loomulikult haakub see tähenduslikkus eelnevas punktis kirjeldatud unenäokirjanduse ühe osaga. Siia kuulub ka Saare „Lünk Karlova kohal”, kus liigutakse Karlova täpselt fikseeritud tänavaid pidi ning mõeldakse läbi need kummalised kogemused, mis teekonnal saadakse. Madis Kõivu retked Karlovasse on teadaolevalt samuti ajendatud mingi ruumikogemuse ja selle mõtestamise vajadusest ning Kõivu jaoks on oluline kogemus saadaval Karlovas. Iselaadse ruumikogemuse otsingud on seotud Karlovaga ka Heinsaarel: „Ja vahel, peale pikemat otsimist, on ta end mulle ka näidanud; mõnel kesköisel jalutuskäigul Karlovasse, kui olen seisatanud mõne pleekinud värviga vana maja ees, mis äkki hakkab kumama isemoodi valguses. Ja korraga ma näen, et see on väga elav ja väga sügav värv... Justkui midagi väga kauget, väga intiimset ja sügavat siinsamas kahemõttelisel majaseinal; peadpööriv rännak läbi aja ja ruumi kuhugi teisale, ära. Neil kordadel on Tartu mind kõnetanud” (Heinsaar 2006: 9). See peadpööriv rännak ajas ja läbi Karlova ruumi esineb Heinsaare loomingus veelgi: romaanis „Artur Sandmani elu” läheb aegruumi piire ületav käik 1961. aasta Tartusse Karlova kaudu: „Jõudnud esimese ristmikuni, panin silmanurgast tähele, et viibin Eha ja Tähe tänava nurgal. [---] „Nii et siis tõepoolest Tartus!”” (Heinsaar 2005: 190). Siin ületakse piirid ja liigutakse edasi Supilinna otsima Sinist Kaptenit.

Karlova on sõltumatute mõtlejate linn, kus Anti Saar võib kohata ühel tänavanurgal Sven Vabarit ja Vabar järgmisel nurgal Jaan Kangilaskit. Mõnikord on see ka kummaliste identiteedikombinatsioonide linn. Võib mõtiskleda, miks on siin linnajaos kirjutatud märgataval hulgal võrukeelset kirjandust või miks kolis siia karjala juurtega soomlane Mika Keränen, kes on kirjutanud eestikeelse lasteraamatu „Varastatud oranž jalgratas” (2008) – kriminaaloo, mille kaanel ja tekstis kaardistatakse Supilinna.

4. Rohkem hüpoteesina ja vähem väitena võiks küsida ka seda, kas Karlova pole mitte kõige eneseküllasem puitagul eesti kirjanduses, koht, mis ei vaja palju muud peale iseenda, tihti siis vajamata isegi suurema ümbritseva linna olemasolu. Teisiti küsides: kui Tartu saab kirjandusliku esindusportree loomisel tihti hakkama ilma Karlovata, siis kas ei ole ka nii, et Karlova saab tihtipeale hakkama Tartuta? Küsimuse üheks ajendiks võiks olla eespool tsiteeritud lõik Anti Saare raamatust, kuid seda seost saab pareerida mingi

kujuteldava objektiivsuse nimel, sest „eneseküllane kunstiteos minu peas” võib vabalt olla väljaspool seda pead midagi muud. Oletusele saab vastu vaielda viitega Mika Keränenile või „vabale ainevahetusele” Supilinnaga, mis toimub lihtsamaltki. Saab vaielda, aga kui küsida ikkagi eneseküllase puit-aguli järele, siis ühtki mõistlikumat vastust peale Karlova ka nagu ei leia. Asjale annab läheneda pealegi muudestki külgedest. Karlova asend on olnud Tartu suhtes pikka aega kahetine ning kõikidest ühendusteedest hoolimata lõikab praegune Riia tänav Karlova ja tema eelpostid lahti südalinnast, mis muidu pole eriti kaugel – seega on ruumilis-ajalooliselt see lahusolek kuidagi sellisena ka määratud. Lisaks on Karlova keskosa ehitatud suhteliselt lühikese aja jooksul ja kogu oma eklektilisuses moodustab ta ka arhitektuurilise terviku. Võib nii olla, ent kuidas see ikkagi saab kirjandusliku tähenduse? Miks mitte nende erijoonte kaudu, mida seni kirjeldatud.

Kõik need väited ja oletused kehtivad aga peamiselt Karlova tuuma kohta. Lõpuks peab paljastama ka need kirjanduslikud müüdid, mis võiksid tähistada perifeerset Karlovat. Ühtlasi võiks siis tekkida mõtlemisainet selle üle, kuidas need tuumad ja perifeeriad saaksid edaspidistes käsitlustes kokku käia.

Karlova kirjanduse äärealad

Karlovas on läbi mängitud vähemalt kaks kirjanduslikku müüti, mis jäävad linnaosa kaugematele servadele ja mida pole eriti püütud siduda agulik kirjandusliku Karlova põhikujudega, ehkki see oleks ilmselt võimalik. Esiteks – Taga-Karlova on tähistatud Forseliuse nimega; teiseks – Nõva tänaval asus 1970. aastate alguses Vaino Vahingu ja Maimu Bergi kodus kultuurisalong, mis sai kirjanduslooliseks legendiks tänu Vaino Vahingu ja Madis Kõivu romaanile „Endspiel. Laskumine orgu” (1988). Seda aitas hiljem võimendada Vahingu päevaraamatute publitseerimine ning kahjuks ka Vahingu ja Undi surm.

Bengt Gottfried Forselius rajas 1684. aastal oma seminari Piiskopimõisa maale, praegu asub Taga-Karlovas Forseliuse park ning kooli asukohta tähistav kivi. Siit saab alguse eestikeelse kooliloo esimene suurem legend, mis kinnitab meile sedagi, et siit sai tõelise alguse eestikeelse kirjanduse lugejaskond ja selle õpetamine. Koolilegendil on nüüdseks kaks tahku, Forseliuse pargi vastas teisel pool Tähe tänavat asub Forseliuse Gümnaasium, kirjanduskallakuga kool, kus on õppinud Mati Unt, Mari Vallisoo, Rein Saluri, Mihkel Mut, Urmas Vadi, Martin Oja jmt eesti kirjandusega seotud inimesed. Koolilegendi põlistamisel on eriline koht almanahhi „Tipa-tapa” erinumbrina ilmunud Mati Undi debüütromaanil „Hüvasti, kollane kass” (1963), nüüdseks on kooli seinale ilmunud Airike Taniloo-Bogatkini bareljeefid Mati Undist ja tema kirjandusõpetajast Vello Saagest, toimuvad regulaarsed kirjanduspäevad ja arvustuste kirjutamise võistlused.

Nõva tänava salongi lugu on samuti seotud Mati Undiga, Vaino Vahingu ühe lähema kaaslasega 1960. ja 1970. aastate vahetusel, salongis käijad on kirjanikest ka Madis Kõiv, Joel Sang, Andres Ehin jmt. Tänu romaani tugevalt kujundlik-tõlgenduslikule pealkirjale ja Undi ning Vahingu eluga seotud tõsiasjadele seostub Nõva tänavaga kirjanduses sõna „lõppmäng” (*Endspiel*),

seejuures on tähenduslikud sõna mõlemad pooled. Agulikirjanduslikku draamatikat siin teadagi leidub, aga haakumist Eha tänava kandi romantikaga on siiski vähe. Seoste nõrkust soodustab see, et Nõva tänav asub Karlova selles servas, mis tänaseks on oma ilme vahetanud, sinna on ehitatud paneelmaju. Kadunud on ka maja, kus mängud toimusid. Võimalik siis, et kirjanduslike müütide sidumine Karlova looga õnnestuks kõige paremini Mati Undi ja Madis Kõivu isikute kaudu – mõlema mehe liikumised Karlova aladel on tähenduslikud mitmel moel.

Karlova kirjanduse muud võimalikud allosad pole kirjandusse puutuvate narratiividena selgelt eristunud. On küll mõned tugeva iseseisvumispotentsiaaliga kohad ja kohatundlikud tekstid: näiteks Õpetajate Seminar, mida juhtis aastatel 1940–1941, vahetult enne oma traagilist surma Jüri Parijõgi – tema mälestus on praeguses Salme tänava majas ja Tartu Ülikooli allasutuses ka jäädvustatud. Võimalik oleks Karlovaga tihedamalt läbi põimida mõne kirjandusliku-kultuurilise koosluse ajalugu: saaks rääkida selle nurga alt arbujustest, Erakkonnast, Tartu NAK-ist, Eesti Kostabi \$eltsist või Hirohallist. Viimatinimetatud kahe ühenduse Karlova-lugu näib tekkivatki, seda tänu Kauksi Üllele ja Karl Martin Sinijärvele.

Mis võiks veel olla Karlova kaardil kirjanduslooliseks kinnispunktiks? Lina tänavas asuv Karlova Gümnaasium on samuti omandanud kultuuriloolise tähenduse, kuid seoseid kirjandusega tuleb siin ette tunduvalt vähem kui Forseliuse Gümnaasiumi puhul. Karlovas asub rida muidki suure kultuuripotentsiaaliga kohti: siin on kunstikool(id), nn Sõbra maja, Aleksandri kirik, Salemi kirik, endine restoran Kaseke. Karlova piiridest küll väljas, aga miljöväärtsuseks kuulutatud Karlova piirkonna sees on loomemajanduskeskus, Lille maja noortekeskus jne. Kõigi nende kohtade rääkimine Karlova kirjanduse põhijoontesse võiks olla tõenäoline, kuid esialgu pole see teoks saanud.

Kokkuvõtteks

Karlova kirjanduse põhijooni sai eespool kirjeldatud kahes jaos, osalt Supilina taustal ja lisatud oletusi selle kohta, mis võiks Karlova perifeeriast sellega kokku kõlama hakata. Põhijoontena said välja käidud Karlova kirjanduse mäepealsus ja seos vene kultuuriga, distantseeritus ja eneseküllasus, väarikus ja unenäolisus, kummalisus ja filosoofilisus ning mõni muugi asi. Kas need jooned jäävad ka edaspidi Karlovat märkima, sõltub argumentide kaalukusest, edasise kirjanduse käekäigust, kinnisvaraarendajate tegevusest ja uskujate hulgast. Ilmselt pole siiski lõputult võimalik minevikule orienteeritud tardumus, pigem võiks loota „imeliku” Karlova võimaluste suuremat aktiivseerumist ja seostumist nii radikaalsete kunstimüütidega (Unt, Vahing jt) kui ka „suurte algustega” (Forselius, Bulgarin), mille sisulised või geograafilised vastuoksused võiksid ju pakkuda kirjandusele ja tema retseptioonile loovat ennustamatust. Pole usutav, et tulevikus kaoks sõprusuhted minevikuga, see ei klapiks kokku puitaguli ruumipoetikaga. Selle sõpruse üllatavaid kohtumisi ennustamatusega tahaks ennustada siiski.

Kirjandus

- 1000 tartlast läbi aegade. Koost L. Ainsoo, U. Ainsoo. Tartu: MTÜ Liivimaa Mälu, 2003.
- Bulgarin, Faddei 1830a = ОБ [Булгарин, Фаддей], Дерптская жизнь. Письмо къ другу въ Москву. – Северная пчела 21. VI, nr 74, lk 3–4.
- Bulgarin, Faddei 1830b = ОБ [Булгарин, Фаддей], Письмо изъ Карлова на Каменный Островъ. – Северная пчела 31. VII, nr 91, lk 1–4.
- Bulgarin, Faddei 1830c = ОБ [Булгарин, Фаддей], Второе письмо изъ Карлова на Каменный Островъ. – Северная пчела 7. VIII, nr 94, lk 1–4.
- Bulgarin, Faddei 1971. Matk mööda Livoniat (Katkendeid). – Postitõllaga läbi Eestimaa. Eestimaa vene kirjanike kujutuses (XVIII sajandi lõpp – XX sajandi algus). Koost S. Issakov. Tallinn: Eesti Raamat, lk 231–251.
- Haug, Toomas 2004. Tallinna tänava kolmnurgas. Peatükk kanoniseerimata kirjanduslugu. – Troojamäe töotus. 33 kirjatööd. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 142–172.
- Hein, Ants 2003. Eesti mõisaarhitektuur. Historismist juugendini. Gutsarchitektur in Estland. Vom Historismus bis zum Jugendstil. Tallinn: Hattorpe.
- Heinsaar, Mehis 2005. Artur Sandmani lugu ehk Teekond iseenda teise otsa. Tallinn: Tuum.
- Heinsaar, Mehis 2006. Tartu on unenägu. – Tartu on unenägu. Toim K. Ojasaar, B. Vaher. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 7–13.
- Issakov, Sergei 1999. Malle Salupere tões ja tõdemused. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 656–661.
- Kalda, Maie 2004. Eesti kirjanduslik agul. – Mis loom see on? Tallinn–Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 145–168.
- Kauksi Ülle 2000. Нуув'. Tartu: Kauksi Ülle Mänedsment'.
- Krashevski, Kai 2005 = Кай Крашевски, Формирование мифологического образа Тарту в русской и эстонской культурах. Диссертация на соискание ученой степени *magistrum artium* по русской литературе. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kross, Jaan 2003. Omaeluloolisus ja alltekst. 1998. a. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kuzovkina, Tatjana 2007 = Татьяна Кузовкина, Феномен Булгарина: проблема литературной тактики. *Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis* 20. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kõiv, Madis 2005. *Genius loci*. – Madis Kõiv, Luhta-minek. Eesti mõttelugu 61. Tartu: Ilmamaa, lk 341–357.
- Lehari, Kaia 1997. Ruum. Keskkond. Koht. Space. Place. Environment. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised / Proceedings 5. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Lintrop, Aado 1985. Asuja. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lotman, Juri 1990. Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestusest. – Juri Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur. Tallinn: Olion, lk 365–385.
- Lotman, Juri 2003. Aleksander Puškin. Tallinn: Varrak.
- Luts, Oskar 2007. Tagahoovis. Jutustus. Tartu: Ilmamaa.
- Mutt, Mihkel 1988. Elu allikad (Lühiromaan üliõpilaste elust). – Mihkel Mutt, Kerge meel. Tallinn: Eesti Raamat.

- R u u s, Katrin 2009. Rottmehed ja Tartu varesed. – Tartu rahutused. Valik jutte. Koost B. Vaher. Tartu: Petrone Print, lk 197–204.
- S a a r, Anti 2006. Lünk Karlova kohal. – Anti Saar, Kuidas sa ära läksid ja mina maha jäin. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 7–23.
- S a l u p e r e, Malle 1998. Ärapõlatud Faddei Bulgarin. Vaatame legendi taha. – Malle Salupere, Tõed ja tõdemused. Sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus. Tartu, lk 331–352.
- S i n i j ä r v, Karl Martin 2002. Artutart & 39. Tallinn: Tuum.
- Statistiline... 2009 = Statistiline ülevaade Tartu 2008. Tartu: Tartu Linnavalitsus.
- S ü t i s t e, Juhan 1999. Kui tõmbetuul on luuletaja saatus. Tallinn: Eesti Raamat. Tartto. Kirjailijan kaupunki. Toim H. Ilomäki. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 907.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.
- Tartu ajalugu. Koost R. Pullat. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
- Tartu. Tartu linna-uurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud. Tartu: Tartu linn, 1927.
- Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Koost H. Pullerits. Tartu: Ilmamaa, 2005.
- T õ n i s s o n, Urmas 2007. Tagahoovi arhitektoonikast. – Oskar Luts, Tagahoovis. Jutustus. Tartu: Ilmamaa, lk 241–264.

The Main Traits of Karlova Literature

Keywords: Estonian literary history, Russian literary history, urban studies, environmental aesthetics, Tartu

The article discusses literature connected with Karlova, which is a district of the town of Tartu. The possible chances for telling the history of Karlova literature and the possible specifics of Karlova literature as compared to some other literary communities with a strong local identity are examined.

The heart of Karlova district is the wooden housing erected on estate lands in the early 20th century. The cultural meaning of the place, however, dates back to the 19th century when Karlova estate became property of Russian writer Faddei Bulgarin. After his death there was a temporary break in the literary identity of Karlova, only to be revived in the tradition of slum literature.

In Estonian slum literature, the prototypical space is often the so-called Soup Town, which is another district of Tartu. Hence, at least part of the development of Karlova's identity inevitably takes place on the background of Soup Town. The specific traits of Karlova literature owe mostly to the prose of Oskar Luts and to the poetry of Juhan Sütiste. In its later stages the literature of Karlova develops several features that are specific just to Karlova, not necessarily to Estonian slum literature in general. Unlike typical slum realism that focuses on degeneration, Karlova literature rather displays some balance between degeneration and dignity. Also, Karlova literature renders more of high views, keeping one's distance, romance, a dreamlike atmosphere, ambivalence and a philosophical attitude.

Mart Velsker (b. 1966), MA, researcher, University of Tartu, mart.velsker@ut.ee